

O NEKIM VRELIMA HRVATSKE POVIJESTI XI. STOLJEĆA (s osobitim obzirom na Osor)

Lujo Margetić

Autor analizira vijesti o osorskom biskupu Gaudenciju iz kojih proizlazi da je Osor oko 1041. priznavao hrvatsku vlast i povezuje s time analizu Kekaumenova izvještaja iz tridesetih godina XI. st. o toparhu Dobronji. Kako je toparh titula koju Kekaumen daje vladarima zemalja u susjedstvu Bizanta i s Bizantom na određeni način povezanih i kako govoreći o Dobronji spominje Zadar i Split, proizlazi da je Dobronja bio hrvatski vladar, i to vjerojatno sporedne loze Trpimirovića, možda Gojслав, brat Krešimira III.

U ekskursu o natpisu splitskog nadbiskupa Pavla autor dokazuje da se na stupu koji je taj nadbiskup podignuo spominju nemiri u Splitu izazvani borbom protiv bogumila približno dvadesetih godina XI. st.

Analiza isprave bana S. iz 1042—1044. dovodi autora do zaključka da je taj ban budući kralj Stjepan, sin Krešimira III. On je na vlast došao uz pomoć Bizanta uklanjanjem Gojслава-Dobronje, a Bizant mu je priznao utjecaj u bizantskoj Dalmaciji.

Stjepanov sin Petar Krešimir IV privremeno se povezao s papom koji mu je priznao vlast nad regnum Croatiae et Dalmatiae, ali kao papinom vazalu. Osorski evanđelistar treba datirati s 1071. i u njemu je sačuvana vijest o priznavanju Krešimirove vlasti nad Osorom u doba kada se Krešimir ponovno priklonio Bizantu.

1. Uvod

Vijesti o hrvatskim krajevima u XI. stoljeću nisu obilne. To nas obavezuje da ih što pažljivije analiziramo s obzirom na njihovu vjerodostojnost i da pri analizi pažljivo iskoristimo svaku riječ i svaku sintagmu uzimajući pritom u obzir identičnu ili analognu terminologiju suvremenih vrela sa susjednih područja.

Okosnicu ovoga rada čine vijesti o Osoru, jednome od važnijih gradova bizantske Dalmacije, čija je sudbina u XI. stoljeću bila višestruko povezana s hrvatskim kraljevstvom i hrvatskim vladarima. Riječ je o vijestima o osorskom biskupu Gaudenciju i o Osorskom evanđelistaru. Međutim, te vijesti dobivaju svoje puno značenje tek ako se povežu s drugim suvremenim vijestima što se odnose na tadašnju Hrvatsku, osobito s izvješta-

jem Kekaumena o toparhu Dobronji, ispravi bana S. iz 1042—1044. i s ispravama iz doba kralja Krešimira i njegova bana Zvonimira.

Kao ekskurs pridodana je i kraća analiza vijesti sa stupa koji je podignuo splitski nadbiskup Pavao u povodu pobjede nad nekim apostatom. Naš ekskurs pokušava odgovoriti na pitanje što se skriva iza te vijesti. Dosadašnji pokušaji objašnjenja nisu zadovoljili pa je pitanje ostalo potpuno otvoreno.

U želji da rad ne preraste u monografiju i da zadrži uobičajeni opseg članka nismo se upustili u diskusiju sa svim autorima koji su se dosad bavili pitanjima koja obrađujemo, nego samo s najvažnijima. Na više mjesta uputili smo iz istog razloga na naše radove u kojima su pojedini problemi detaljnije razrađeni.

2. Hrvatska u vijestima o osorskom biskupu Gaudenciju

O osorskom biskupu Gaudenciju sačuvane su prvorazredne vijesti koje se dosad u znanosti nisu detaljnije analizirale premda nam one, povezane s drugim vijestima iz istoga doba, omogućavaju neočekivani uvid u tadašnju političku situaciju Hrvatske i Dalmacije.

Prema životopisu toga značajnog Osoranina sastavljenom, čini se, od njegova suvremenika, nekog redovnika samostana Sv. Marije *Portus Novi* blizu Ancone,¹ neki osorski odličnik htio se oženiti svojom bliskom rođakinjom usuprot papinoj zabrani. Na sam blagdan Uskrsa upao je u osorsku crkvu naoružan u pratnji svojih suučesnika a biskup ga je nato izopćio. Gaudencije je bio prinuđen napustiti Osor i skloniti se u Rim, odakle je nakon nekog vremena upućen natrag u Osor, ali je na putu u Anconi obolio, ušao u benediktinski red i umro 31. ožujka 1044.

O Gaudenciju imamo vijesti i od poznatog crkvenog pisca Petra Damiana.² On je 1041. godine kao opat samostana *Fonte Avellano* imao prilike prijateljevati s Gaudencijem nakon što je »taj napustio (osorsku) biskupiju i prešavši iz slavenskog kraljevstva došao do obala ankonitanskog grada, u blizini kojega je nakon dvije godine sretno umro«.

Lucije je, upozorivši da se pod Slavenima često misli na Hrvate i Srbe, držao da Petar Damiani misli na »Dalmatince Osorane, podložne slavenskom kralju i da Osor smatra dijelom slavenskog kraljevstva«.³ Farlati se tome oprezno usprotivio tvrdeći da se iz suvremenih vrela ne može zaključiti da li su Osor i drugi dalmatinski gradovi i otoci bili dijelom hrvatskog kraljevstva ili pripadali Bizantu.⁴ Mitis je bio čvrsto uvjeren da u Damia-

¹ F. Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia* (dalje Doc.), *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* (dalje MSHSM), vol. VII, Zagrabiae 1877, 439—442.

² Doc., 443.

³ J. Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae, libri sex*, Amstelodami 1666, 80.

⁴ D. Farlati, *Illyricum sacrum, V, Venetiis 1775, 189.*

nievu odlomku što smo ga upravo naveli »nema ni najmanjeg traga (tvrdnji) da bi Osorani bili podložnici slavenskog kralja i da bi se smatralo da pripadaju slavenskom kraljevstvu«. ⁵ Od ostalih povjesnika dovoljno je spomenuti još samo neke da se vidi kako analiza vijesti o biskupu Gaudenciju nije daleko doprla. Rački je upozorio da se u to doba Hrvati nikako nisu odrekli »svojega zahtjeva na Dalmaciju«, da je zbog toga došlo do trvenja između Bizanta i Hrvatske, a život »na istočnoj obali jadranskoga mora postao (tako) nesnosnim« da je »pobožan osorski biskup Gaudencio volio položiti biskupsku čast« i otići iz Hrvatske. Šišić,⁶ Praga,⁷ Beuc⁸ i Ferluga⁹ uopće ne govore o Gaudenciju. Jedino N. Klaić¹⁰ spominje Gaudencijev sukob s nekim uglednim osorskim patricijem, zbog kojeg se biskup povukao u Anconu i naslućuje da bi taj Gaudencijev odlazak mogao možda biti u vezi s glagoljaškim odnosno protureformskim pokretom. I neki drugi autori govore o Gaudenciju, ali samo u povodu osnivanja benediktinskih samostana na našoj obali.¹¹

Prije nego krenemo dalje potrebno je zauzeti stajalište u pogledu Lucijeve tvrdnje jer je u nju posumnjao Farlati, a Mitis joj se energično odupro. Farlatieva opaska ne čini se opravdanom. Vijesti o Gaudenciju potječu iz prvorazrednih suvremenih vrela koja su u pitanju kojim se bavimo pouzdana i dragocjena upravo zbog nepostojanja bilo kakve skrivene tendencije. Petar Damiani nije imao nikakva razloga da izmišlja pripadnost Osora hrvatskom kraljevstvu, a i Gaudencijev bijeg iz Osora priopćen je od pisca legende vrlo trijezno. Takve prvorazredne pouzdane vijesti treba interpretirati, a ne tražiti njihovu potvrdu u drugim prvorazrednim vijestima. Što se pak tiče Mitisa, on je očito pod utjecajem svoga cjelokupnog stava prema cresko-osorskoj prošlosti, prema kojem je rimsko-bizantsko-mletačka prisutnost na tom području neusporedivo jača od hrvatske pa ne želi vidjeti i priznati da je vijest Petra Damiana posve jasna: doista, ako je Gaudencije krenuo iz osorske biskupije, dakle iz Osora i napustio slavensko, tj. hrvatsko kraljevstvo, onda se te njegove riječi ne mogu drukčije shvatiti nego da je Osor priznavao vlast hrvatskog kralja i da je grad pripadao Hrvatskoj. Tvrdnja da o tome »nema ni najmanjeg traga« u vijestima Petra Damiana očito je posve neprihvatljiva.

⁵ S. Mitis, *Storia dell'Isola Cherso-Ossero (476—1409)*, »Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria«, vol. XXXVII, Parenzo 1925, 115.

⁶ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925.

⁷ G. Praga, *Storia di Dalmazia*, Terza edizione, Padova 1954.

⁸ I. Beuc, *Osorska komuna u pravno-povjesnom svijetlu*, »Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci«, svezak 1, Rijeka 1953.

⁹ J. Ferluga, *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, Beograd 1957; isti, *L'amministrazione bizantina in Dalmazia*, Venezia 1978.

¹⁰ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, 14 i 415.

¹¹ V. Štefanić, *Opatija sv. Lucije u Baški*, »Croatia sacra«, 6, br. 11—12, Zagreb 1936; I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. II, *Benediktinci u Dalmaciji*, Split 1964, 158.

Nema razloga sumnjati ni u vijest iz legende da je biskup Gaudencije morao zbog sukoba s osorskim uglednikom napustiti Osor. Jedino bi trebalo dodati da se iz Gaudencijeva bijega očito skriva nešto šire i značajnije od puke nesuglasice u vezi s primjenom i tumačenjem kanonskih propisa o braku bliskih srodnika. Naime, crkva je na zapadu sredinom XI. stoljeća zabranjivala brak do uključivši četvrtog stupnja srodstva po kanonsko-germanskom računanju, tj. zabranjivala je npr. ženidbu čak i s unukama bratića. Istočna je crkva bila nešto blaža pa je npr. patrijarh Aleksije izdao 1038 — dakle upravo nekako u zadnje vrijeme biskupovanja Gaudencija u Osoru — tumačenje da brak rođaka u sedmom stupnju po rimskom računanju (što odgovara četvrtom stupnju po kanonsko-germanskom) nije ništav, nego da se bračni drugovi samo kažnjavaju crkvenim kaznama (npr. postom i sl.). U Hrvatskoj i posebno u Dalmaciji to je stajalište istočne crkve moralo biti dobro poznato jer se u potvrdi zaključka splitskog sinoda što ju je papa Aleksandar II poslao početkom šezdesetih godina XI. stoljeća *episcopis et regi Dalmatiae* (CD I, 95—96) odlučuje uz ostalo i o molbi dalmatinskih biskupa da se odobre brakovi srodnika u četvrtom stupnju srodstva (računanog po kanonsko-germanskom načinu). Papa to odbija i određuje *ut quicumque in quarto sunt gradu, omnino separentur*, tj. neka se svakako razdvoje oni koji su u četvrtom stupnju (srodstva). Da papa smatra takve brakove ništavim, čak nepostojećim, vidi se i po tome što uz određene uvjete dopušta takvim osobama da stupe u brak. Nemoguće je da bi nadređene crkvene vlasti bez skrajnje ozbiljnih razloga dopustile situaciju u kojoj je u Osoru došlo do dugotrajnog prekida prisutnosti biskupa koji je mogao biti vrlo nepriličan za crkvu iz mnogih religioznih, moralnih i političkih razloga. Spor biskupa s nekim plemićem o primjeni kanonskih propisa nesumnjivo je samo neposredni povod za Gaudencijev odlazak iz hrvatskoga Osora, a dublji uzroci moraju se tražiti u općoj političkoj situaciji koja je prisilila Gaudencija, prijatelja Petra Damiania, dakle i pristašu reformnog papinstva, na uzmak iz Osora.

Što se to dogodilo u Hrvatskoj, dakle i u Osoru, zbog čega je Gaudencije napustio Osor? Prethodno riječ-dvije o vremenu Gaudencijeva odlaska iz Osora. Po Petru Damianiu Gaudencije je umro nakon što je u blizini Ancone živio dvije godine. Po legendi je Gaudencije umro 31. III. 1044, što znači da je u Anconu stigao negdje u veljači ili ožujku 1042. Po legendi je Gaudencije najprije otišao u Rim i tamo proboravio neko vrijeme, odnosno kako legenda kaže *dies plurimos*, veći broj dana. Legenda ne govori o većem broju mjeseci, dakle, može se raditi najviše o 5—6 mjeseci. Naprotiv, za boravak u samostanu blizu Ancone legenda kaže da je trajao *per dies perplurimos*, vrlo velik broj dana, što odgovara vijesti Petra Damiania o dvogodišnjem boravku Gaudencija blizu Ancone. O Gaudencijevu boravku u Rimu Petar Damiani ne govori jer ga smatra nekom vrstom prijelaznog vremena i jer, uostalom, ne piše Gaudencijevu biografiju. Prema tome, nema suprotnosti između vijesti legende i spisa Petra Damiania. Ukratko, sve upućuje na to da je Gaudencije napustio Osor sredinom 1041, možda i nešto ranije.

Vijest da Osor pripada hrvatskom kraljevstvu oko 1041. utoliko iznenađuje što o stvarnoj prisutnosti Mletaka na kvarnerskom području postoje

vrlo pouzdane vijesti iz godine 1000. i 1018. Te su vijesti za dalji tijek naših analiza nužne pa ih moramo barem posve ukratko navesti.

O pomorskoj ekspediciji mletačkog dužda Petra II Orseola u Dalmaciju sačuvan je suvremeni izvještaj Ivana Đakona. O njemu smo već opširno pisali pa upućujemo na te naše analize.¹²

Ovdje je dovoljno upozoriti da su prema Ivanu Đakonu¹³ građani Osora i predstavnici obližnjih kaštela »donijeli položivši zakletvu odluku da ostanu pod vlašću toga vladara (tj. dužda)«. Usto, oni su u povodu blagdana Duhova, koji je pao upravo u to vrijeme »pjevali svečane pjesme u čast rečena vladara (tj. dužda)«. Nakon toga je dužd poveo sa sobom sve za borbu sposobne muškarce. Ukratko, u Osoru se dužd ponaša kao vrhovna vlast. Vrijedi usporediti ponašanje i osorskog stanovništva u Osoru s jedne te Krku i Rabu s druge strane. Predstavnicima Krka i Raba došli su u Zadar i tamo se zakleli »da će ubuduće biti vjerni gospodinu duždu Petru« i »da će svečanim crkvenim pohvalama (*laudes*) slaviti ime toga vladara nakon imena (bizantskih) careva«. Razlika je jasna: dok se u Osoru dužd ponaša kao jedina vlast, on u odnosu na Krk i Rab priznaje da nad tim gradovima postoji bizantsko vrhovništvo, a da je duždova vlast samo izvedena iz bizantskog suvereniteta.

Naše su analize pokazale¹⁴ da spomenutu pomorsku ekspediciju Petra II Orseola treba shvatiti kao vojnu akciju, sinkroniziranu s akcijama Bizanta protiv makedonskog vladara Samuila. Bizant je u teškoj borbi sa Samuilom trebao, uz ostalo, i mletačku pomoć pa je zato još 992. sklopio s Mlecima trgovački ugovor izvanredno povoljan za Mletke, a 997. zarukama sina Petra II Orseola s uglednom bizantskom princezom još više učvrstio savez dviju država. Po svemu se čini da je dio dogovora bilo i predavanje Osora u punu vlast mletačkom duždu premda su modaliteti toga ustupanja nepoznati. Sigurno je da se Bizant nije izričito odrekao vrhovništva nad Osorom, ali da su se praktične posljedice sporazuma ipak svodile na to. Najvjerojatnijom se čini hipoteza da je Osor predan kao miraz bizantskoj princezi, što je svaka ugovorna stranka mogla tumačiti na svoj način. Nakon što je Bazilije II uništio Samuilovu vojsku i stavio Makedoniju 1018. godine pod izravnu bizantsku vlast, došlo je na našim područjima do uređenja prilika prema koncepcijama pobjedničkog Bizanta. Probizantski hrvatski vladari, braća Krešimir i Gojслав nagrađeni su visokim počasnim titulama, a Mlecima je priznata stvarna vlast nad svim kvarnerskim otocima. U skladu s time mletački dužd obilazi iste godine te otoke i prema sačuvanim prijepisima isprava iz Krka, Belija, Raba i Osora dobiva od tih gradova priznanje svoje seniorske vlasti i povezano s time obećanje plaćanja tributa.¹⁵ Usput rečeno, te isprave

¹² L. Margetić, *Histrica et Adriatica*, Trieste 1983, *Le cause della spedizione veneziana in Dalmazia nel 1000*, 217—254; isti, *Pravni i povijesni aspekti pohoda mletačkog dužda Petra II Orseola u Dalmaciju u 1000. godini*, »Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci« (dalje ZPFR), 5, 1984, 145—156.

¹³ Doc., 426.

¹⁴ Margetić, *Histrica*, cit., 233; isti, *Pravni i povijesni aspekti*, cit., 152.

¹⁵ L. Margetić, *Vjerodostojnost vijesti Andrije Dandolo o Dalmaciji u XI. st.*, »Zbornik radova Vizantološkog instituta« (dalje ZRVI), XIX, Beograd 1980, 122—123.

su izvanredno važno svjedočanstvo o tome kako se na Jadranu stvarala sred-njovjekovna komuna, unutar još uvijek postojeće bizantske gradske općine. O tome smo na drugom mjestu opširnije pisali pa u to ovdje ne možemo ući jer bi nas to predaleko odvelo od osnovne teme ovoga rada.¹⁶

Mleci su izgubili Osor ubrzo nakon 1018. godine. Još pri kraju vladanja Bazilija II primjećuju se prve pukotine u zgradi koju je on tako brižljivo gradió. Tako je njemački car Henrik II poduzeo veliku ofenzivu na bizantske položaje u južnoj Italiji a probizantski dužd Oton Orseolo i njegov brat Orso, patrijarh Grada, morali su 1024. privremeno pobjeći iz Mletaka. Nakon smrti bizantskog cara Bazilija II (1025) ponovno, ovaj put definitivno, bježi 1026. Oton Orseolo u Konstantinopol. U Mlecima dolazi do privremeno nejasne situacije pod duždom Pietrom Centronicom (1026—1031). Pokušaj Orseolovaca da se domognu vlasti (1032) propada nakon što je Domenico Orseolo bio duždem jedan dan (!). Novi dužd Domenico Flabiano (1032—1042/3) velik je protivnik obitelji Orseolo, a to na širem međunarodnom planu znači da Bizant ne može za vrijeme njegove vlasti računati na veći utjecaj u Mlecima. U takvoj situaciji razumljivo je da Mleci gube tlo pod nogama u Osoru, koji je bio predan Orseolovcima kao zalog prijateljstva između Bizanta i Mletaka.

Ni Hrvatska nije bila pošteđena teških perturbacija još pri kraju vladanja bizantskog cara Bazilija II. Iste one godine kada su se u Mlecima i oko njih vodila žestoka razračunavanja, 1024, bizantski kapetan Boioanus prelazi iz Baria u Hrvatsku i hvata patricissu »uxor Cosmizi« i njezina sina i šalje ih u Konstantinopol. Događaj je indikativan jer se vrhovni bizantski vojni komandant ne bi upleo u prilike u Hrvatskoj da nisu interesi Bizanta bili opasno ugroženi. Znamo da su u to vrijeme u Hrvatskoj vladali Trpimirovići, braća Krešimir i Gojслав, oba s vrlo visokim bizantskim titulama, o čemu nas izvještava vrlo dobro informirani bizantski pisac Skilica. Ako je uhvaćena žena patricija, to se može ticati samo jednoga od dvojice hrvatskih vladara. Prema analizama koje smo proveli na drugom mjestu¹⁷ proizlazilo bi da je akcija bila uperena protiv Gojslava, da je dakle Gojслав pokušao ukloniti svoga brata, koji je kao stariji imao nesumnjivo veći udio u vođenju državnih poslova. Kapetan je dakle zaštitio Bizantu sklonog Krešimira i poslao Gojslavovu ženu i djecu u Konstantinopol da bi se na taj način otklonila opasnost za bizantsku vlast u Hrvatskoj. Dakle, 1024. je u Hrvatskoj Bizant uspio sačuvati svoje pozicije — slično kao što ni pobuna u Mlecima te iste godine nije još uspjela ukloniti Orseolovce. Ali, smrću Bazilija moralo je i u Hrvatskoj doći do slične situacije kao i u Mlecima. Premda o pojedinostima nismo dobro obaviješteni, neke vijesti iz djela *Strategicon* bizantskog pisca Kekaumena mogle bi pritom pomoći.

¹⁶ L. Margetić, Creske općine u svjetlu isprave od 5. listopada 1283. i pitanje kontinuiteta dalmatinskih gradskih općina, »Radovi« 7 Instituta za hrvatsku povijest, 1975, 69—72.

¹⁷ Margetić, *Historica*, cit., 251.

3. Hrvatska za Dobronje

Kekaumen u dva odvojena izvještaja u svome *Strategiconu* govori o Dalmaciji. U jednome od tih izvještaja riječ je o toparhu »Vojislavu Dioklecianinu«, vladaru u južnoj Dalmaciji. Nema ni najmanje sumnje da on pritom misli na iz drugih vrela poznatoga Stefana Vojislava koji je vladao oko 1040—1050. U drugom izvještaju iz nešto ranijeg razdoblja Kekaumen priča o toparhu Dobronji u sjevernoj Dalmaciji, na širem području gdje se nalaze gradovi Jadora (tj. Zadar) i Salon (tj. Salona-Split). Dobronja je došao prvi put na konstantinopolski dvor u vrijeme cara Romana Argira (1028—1034) i bio primljen s velikim počastima. Prilikom drugog posjeta istom caru prijem je bio mnogo hladniji, a kada je došao u posjet i treći put, za cara Mihajla Paflagonca (1034—1041), Bizantinci su ga uhvatili i bez poteškoća »se domogli njegove države, žene i sina«. Dobronja i žena umrli su u zatvoru, a sin je kasnije pobjegao.

Pri analizi toga izvještaja¹⁸ treba prije svega uzeti u obzir da je Kekaumen pod pojmom Dalmacija bez ikakve sumnje mislio na prostranu rimsku Dalmaciju, koja je obuhvaćala, uz ostalo, i područje ranosrednjovjekovne Hrvatske i Duklje (danas približno Crna Gora), a ne na bizantsku temu Dalmaciju. Da je tome tako, vidi se ne samo po tome što on u pojam Dalmacije smješta i državu Stefana Vojislava Dioklecianina (tj. Dukljanina) nego i po specifičnom nazivu toparh za oba vladara (Vojislava i Dobronju) u Dalmaciji. Naime, za Kekaumena — a i za druge tadašnje bizantske pisce — toparh je razmjerno samostalni vladar neke zemlje koja se nalazi u blizini bizantskih granica.¹⁹ Toparh je dođuše samostalan, ali zbog svoje ekonomske i drugih slabosti, on je u priličnoj mjeri ovisan o Bizantu. Iz svega toga proizlazi bez imalo sumnje da je toparh Dobronja hrvatski vladar. Spomen Jadora i Salone je pritom odlučujući za utvrđivanje područja države kojoj je na čelu Dobronja. Kekaumen naime ne kaže da Dobronja vlada Jadorom i Salonom, već samo koristi ta dva grada za poblize označavanje kraja gdje se nalazi Dobronjina država. Dođuše, raniji autori su pokušali smjestiti područje Dobronjine vlasti upravo u Jadoru i Salon, ali su bili prinuđeni da izmijene Kekaumenov tekst. Naime, Kekaumen kaže da Dobronja vlada u Dalmaciji (»u njoj«) pa se taj tekst mijenja tako da je po izmijenjenom tekstu Dobronja vladao u Jadoru i Salonu (»u njima«).²⁰ Ali to je nedopustivo prekrajanje teksta koje potpuno mijenja njegov smisao. Jadora i Salon bili su dijelovi bizantske Dalmacije i upravo to što se Dobronjina zemlja nalazila uz bizantsku temu Dalmaciju objašnjava lak uspjeh Bizantinaca.

Preostaje da identificiramo toga hrvatskog vladara. Naziv Dobronja je očito slavenskog porijekla i podsjeća na ime Suronja koje je kao drugo ime

¹⁸ L. Margetić, Kekaumenos Dobronja — ein kroatischer Herrscher des XI Jahrhunderts, »ZRVI« XXI, 1982, 39—46.

¹⁹ O tome vidi J. Ferluga, Kekaumen, Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije III, Beograd 1966, 204; G. G. Litavrin, Pamjatniki srednevekovoj istorii narodov central'noj i vostočnoj Evropy, Moskva 1972, 405; H. G. Beck, Vademezum des byzantinischen Aristokraten, Graz—Wien—Köln 1964, 129.

²⁰ Uspješno pobijeno već u Ferluga, op. cit., 203; Litavrin, op. cit., 638.

nosio hrvatski kralj Krešimir III, jedan od dvoje braće koji su vladali u Hrvatskoj 1018. godine, o čemu je već bilo riječi. Kako o Hrvatskoj u to doba jedva da nešto znamo, zadatak je vrlo otežan. Ovo su činjenice kojima raspolažemo iz Kekaumena i drugih vrela:

— 1024. kapetan Boioanos odvodi ženu i sina hrvatskog patricija u Konstantinopol,

— 1028—1041. u Hrvatskoj vlada Dobronja; on je oko 1028. cijenjeni gost bizantskog cara, dok je u doba cara Mihajla Paflagonca (1034—1041) uhvaćen u Konstantinopolu i tamo umro,

— 1041. Osor, inače dio bizantske provincije Dalmacije, smatra se sastavnim dijelom hrvatske države.

Dobronja očito nije drugo ime za Stjepana, sina Krešimira III i oca Petra Krešimira IV. Upravo je nemoguće pretpostaviti da bi navodni Stjepan-Dobronja umro u Konstantinopolu i da bi ga naslijedio sin Petar Krešimir IV, to više što bi to značilo da u Hrvatskoj dulje vrijeme tj. dok je još Dobronja bio u zatvoru i dok još njegov sin nije uspio pobjeći i vratiti se u domovinu, nije bilo domaćeg vladara. Usto, zar bi Bizant, koji je u to vrijeme po Kekaumenu imao u najmanju ruku presudnu riječ, dopustio Dobronjinom sinu da postane vladarem? Dakle, Dobronja je po svemu sudeći član sporedne grane kraljevske obitelji Trpimirovića, koja je privremeno preuzela vlast u Hrvatskoj od glavnog ogranka koji predstavljaju Krešimir III Suronja, Stjepan i Petar Krešimir IV. Kako je nakon tjeranja probizantskih Orscolovaca iz Mletaka otpalo samo po sebi pravo mletačkih duždeva nad kvarnerskim otocima — ni o njemu doista još desetljećima nema nikakve vijesti — nameće se zaključak da je Dobronja uspostavio hrvatsku vlast i nad Osorom. Ali, toj vlasti nedostajao je bizantski pristanak pa je Dobronja bio upućen na neki kompromis s Bizantom, to više ako je točno da je Dobronja mlađi brat Krešimira III Suronje, dakle da je Dobronja drugo ime Gojslava, čiji su se žena i sin nalazili od 1024. u Konstantinopolu. U takvim je okolnostima kompromis mogao biti lako nađen. Hrvatska vlast na Osoru prihvaćena je od Bizanta kao politička činjenica a Dobronji doista nije bilo teško priznati formalno bizantsko vrhovništvo nad Osorom. Tako je došlo do prvog Dobronjina puta u Konstantinopol i zato je još 1041. Osor prema vijesti Petra Damiana u hrvatskom kraljevstvu. Dvosmislenost položaja Dobronje u Hrvatskoj i pogotovu na Osoru je u svjetlu takve interpretacije očita, pogotovu ako se uzme u obzir i činjenica da je Gaudencije na Osoru provodio reformne ideje kruga oko Petra Damiana. I zato kada je Dobronja nekako u to vrijeme srušen s vlasti a bizantska vlast ojačala, za Gaudencija nije bilo više mjesta na Osoru.

4. *Ekskurs o steli splitskog nadbiskupa Pavla*

U Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu čuva se okrugao mramorni stup visine 34 m na kojem je u gornjoj trećini uklesan križ, a s obje njegove strane na 13 redaka 8 heksametara u kojima se spominje splitski nadbiskup Pavao za kojeg se u natpisu kaže da je podigao taj stup. Kako

je u katalozima splitskih nadbiskupa poznat samo jedan nadbiskup s tim imenom, i to iz prve polovice XI. stoljeća, bit će od koristi da o poruci sadržanoj na tom stupu kažemo ovdje nekoliko riječi.

Najprije nekoliko kronoloških opaska. Toma Arcidakon piše da je Pavao bio nadbiskup 1015. godine u doba careva Bazilija i Konstantina te Krešimira, njihova patricija i kralja Hrvata te ugarskog vladara Geze.²¹ Toma dalje kaže: *Mortuo denique Paulo archiepiscopo substitutus est Dabralis anno millesimo tricesimo, temporibus principum predictorum.*²² Međutim, »naprijed rečeni vladari« jesu car Bazilije (976—1025), njegov brat Konstantin (976—1028), ugarski vladar Geza (972—997) i Krešimir III Suronja. Kao što se vidi, Toma Arcidakon dao je samo približni okvir svršetka nadbiskupovanja Pavla i početka nadbiskupijske vlasti Dabrala. Iz te se Tomine vijesti dakle ne može sa sigurnošću tvrditi da je Krešimir III bio još živ 1030. jer to najvjerojatnije nije znao ni sam Toma. Sačuvana je i oporuka nadbiskupa Pavla, ali nažalost samo u talijanskom prijevodu, gdje stoji: *L'anno della sua incarnatione 1002 nel indittione 3^a.*²³ Kako treća indikcija traje od 1. rujna 1019. do 31. kolovoza 1020, Farlati je držao da je u prijevodu pogrešno zapisana godina 1002. umjesto ispravne 1020.²⁴ Svakako nije vjerojatno da je nadbiskup Pavao pisao tu oporuku »bolestan tijelom, (...) nalazeći se u krevetu shrvan godinama, bez imanja i novaca« i da je nakon toga ostao nadbiskupom još možda čak i punih 10 godina. Nešto kasnije, tj. poslije 1020, Petar đakon darovao je samostanu Sv. Stjepana u Splitu neku zemlju na savjet koji mu je dao »il reverendissimo mio fratello don Martino«. Kako se počasni pridjev *reverendissimus* upotrebljava samo za biskupe, čini nam se vrlo opravdanom teza Bulića i Bervaldia²⁵ da je Martin naslijedio Pavla na splitskoj nadbiskupskoj stolici, to više što »Rimski katalog« salonitanskih i splitskih nadbiskupa navodi da je do 1024. godine koadjutorom splitskom nadbiskupu bio neki Martin. Iz svih tih podataka koji nisu međusobno posve dobro usklađeni kao da proizlazi da je Pavlov koadjutor preuzeo 1024. upravu nad splitskom nadbiskupijom, da je Pavao možda doista još živio do 1030, ali nije više izravno upravljao nadbiskupijom i da je nakon njegove smrti postavljen za nadbiskupa Dabral. Pitanje točnije datacije oporuke ostaje otvorenim.

Vratimo se stupu koji je postavio nadbiskup Pavao. Natpisom na tom stupu nadbiskup se hvali da je u neslozi koja se pojavila, odmetnik (*vir apostata*) istjeran. Podignuti stup je prema tome neka vrsta spomenika koji svjedoči o toj pobjedi nad odmetnikom. Tko bi bio taj odmetnik? Barada je pomišljao na poznatog Cededu, tj. Zededu iz Tomine priče o borbi protiv

²¹ F. Rački, Thomas archidiaconus: *Historia Salonitana*, MSHSM, vol. XXVI; *Scriptores* vol. III, Zagrabiae 1894, 42.

²² *Ibid.*, 43.

²³ J. Stipišić i M. Šamšalović, *Diplomatički kodeks kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (dalje CD), sv. I, Zagreb 1967, 58—59.

²⁴ Farlati, *op. cit.*, 117.

²⁵ F. Bulić i J. Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa*, Zagreb 1912, 172—173.

glagoljaša.²⁶ Ali po Gortanovoj rekonstrukciji natpisa²⁷ Baradin »Sedeh« (tj. Sedeha = Cededā) je nestao, jer Gortan čita »*sedeh*« i tumači to kao vulgarnizirani akuzativ riječi *sedes*, stolica, tj. biskupska stolica. Praga je pak tvrdio²⁸ da je riječ o splitskom prioru Cosmi koji da se odmetnuo od bizantske vlasti. Ali već je Gortan ispravno upozorio²⁹ na to da stup spominje neku veliku crkvenu pobjedu, a ne borbu splitskog priora s centralnom bizantskom vlašću. I tako je problem kakvu to crkvenu pobjedu slavi nadbiskup Pavao ostao otvorenim.

Možda će nam malo pažljivija analiza natpisa pomoći pri rješavanju tog pitanja. Naime, prije svega upada u oči veliki križ koji dominira čitavim natpisom. Sva su slova natpisa raspoređena s lijeve i desne strane i s gornje i donje strane križa. Ali ne samo da križ najviše vizualno upada u oči i da se upravo trijumfalno ističe nego i sam natpis uporno ističe veliku važnost križa. Ako prihvatimo Gortanovu rekonstrukciju, prvi heksametar glasi:

*Crux veneranda poli renatos munit almos,*³⁰

tj. časni nebeski križ neka štiti čestite preporođene ljude.³¹ A četvrti heksametar i polovica petog glase ovako:

*Eoi crux alma Dei tueatur ab oste
Intrantes cunctosque pios,*³²

tj. dobrotvorni križ nebeskog boga neka čuva one koji ovamo ulaze i sve pobožne.³³ Ako tome dodamo da se na križ aludira i u 2. i 3. heksametru riječima

*Australi de parte minans ut sidus ab altis
Coelis lucebit certus super omnia Christus,*³⁴

tj. prijeteći s južne strane zasjat će poput zvijezde s nebeskih visina Krist, najveća stvarnost,³⁵ onda se može bez ikakva pretjerivanja reći da je čitav natpis ispunjen bezgraničnim poštovanjem križa u očitoj želji da se istakne razlika između pobjedničke strane, koju predstavlja nadbiskup Pavao i koja neizmjerljivo poštuje križ i poražene strane, odmetnika od vjere, koji su, prema tome, najveći protivnici križa. Tko bi dakle bili ti odmetnici?

²⁶ M. Barada, *Episcopus Chroatensis*, »Croatia sacra«, 2, Zagreb 1931, sv. 198.

²⁷ V. Gortan, Natpis na mramornom stupu splitskog nadbiskupa Pavla, »Historijski zbornik« XVII, Zagreb 1964, 426.

²⁸ Vidi Atti e Memorie della Società Dalmata di Storia Patria (dalje AMSD), vol. III–IV, Zara 1934, 363.

²⁹ Gortan, op. cit.

³⁰ Loc. cit.

³¹ Ibid., 429.

³² Ibid., 425.

³³ Ibid., 429.

³⁴ Ibid., 425.

³⁵ Ibid., 429.

Čini se da se odgovor daje sam od sebe. Naime, oko 971. prezbiter Kozma sastavio je spis »Besēda na jeres'« kojim je napao naučavanja kršćanske sekte što se pojavila u Bugarskoj kojoj je na čelu bio pop Bogumil.³⁶ Kozma uz ostalo daje i kratki pregled bogumilskih religioznih, moralnih i društvenih shvaćanja. Oni se po Kozmi doduše mole Bogu, ali ne prave znak križa jer je križ sredstvo kojim je raspet Krist. Zbog toga ne priznaju sakrament križa i uništavaju križeve i od njih izrađuju druge predmete. Bogumili su se brzo proširili prema Konstantinopolu i prema drugim dijelovima bizantskog carstva, osobito nakon definitivne pobjede Bazilija II nad makedonskim otporom. Poznato je da je i Sv. Sava u svom sinodiku izričito prokleo sve kršćane koji se ne klanjaju »časnom križu« pri čemu je posebno apostrofirao bizantske bogumile. A 1203. godine na Bilinom polju »katarski heretičari« bili su prinuđeni da se obvežu da će u svim svojim crkvama imati križevc. Još 1461. kardinal Torquemada popisao je 50 zabluda bosanskih manihejaca među kojima jedna glasi: »znak križa je đavolski simbol«. Ako se bosanski stećci unatoč protivnim mišljenjima mogu barem u stanovitom smislu povezati s bogumilima, onda nam i oni poručuju isto. Naime, istina je doduše da se na stećcima može nerijetko naći i simbol križa, ali on je stiliziran tako da predstavlja Isusa Krista na razne načine koji se svode na kompromis s poštovaocima križa na koji su bogumili bili prinuđeni jer su se prikazujući Isusa na način sličan križu mogli braniti od prigovora da izbjegavaju križ kao kršćansku svetinju.

Pritom je još jedna bogumilska crta karakteristična. Ono je bilo u svojoj društvenoj biti odraz nezadovoljstva naroda vladajućim poretkom. Zato se i događaji u Splitu o kojima nas izvještava stup nadbiskupa Pavla moraju tumačiti kao odraz narodnog otpora prema ojačalom utjecaju Bizanta u doba Krešimira III.

5. O banu S.

U knjižnici obitelji Filippi nalazio se prijepis isprave bana Stjepana³⁷ koji je za drugoga svjetskog rata nestao, ali je nasreću ostala fotografija toga prijepisa, objavljena od Prage 1929.³⁸ godine. Prijepis je pisan beneventanom. Prema toj ispravi ban i carski protospatar S. darovao je u vrijeme bizantskog cara Konstantina Monomaha samostanu Sv. Krševana u Zadru crkvu koju je sam sagradio zajedno s nekretninama, pokretninama i servima. Lucije³⁹ je ispravu datirao s 1018, tj. s godinom datacije isprave, odn. s 10. go-

³⁶ Razumljivo je da se ovdje ne može ulaziti u izvanredno složenu problematiku pojave bogumilstva u našim krajevima. Zato navodimo tek nekoliko općepoznatih činjenica.

³⁷ CD I, 75—76.

³⁸ G. Praga, Lo »scriptorium« dell'abbazia benedettina di San Grisogono in Zara, AMSD, vol. VII, 1929.

³⁹ Lucius, op. cit., 81.

dinom vladanja cara Konstantina Monomaha, Farlati⁴⁰ s 1052, Praga⁴¹ s 1075 /1077, a Rački⁴² i Stipišić-Šamšalović⁴³ »između 12. VI. 1042. i 1. IX. 1044«. Rački je upozorio da se Trason, opat samostana Sv. Kršćvana spomenut u ispravi, spominje 1036, da se 1. IX. 1044. već pojavljuje novi opat Vitalije, i da je car Konstantin Monomah počeo vladati 12. VI. 1042. Svi ostali vremenski podaci su čudni, neki i zapanjuju svojom neobičnošću, dapače po Pragi, oni su »upravo groteskni«:

*intrante anni domini millesimo octavo decimo indictione
uicesima secunda incipiente anno decimo.*⁴⁴

Posve je nemoguće »da je prepisivač brojke u formuli datiranja netočno prepisao« kako se to često tvrdi. Rački se odlučio na temeljito prenapravljanje brojčanih podataka iz navedene datacije. Po njemu je u originalu stajalo MXLII, a ne MXVIII jer da je navodno prepisivač čitao L kao VI; indikcija XXII odnosi se po njemu na epaktu, koju ipak treba popraviti na

⁴⁰ Farlati, op. cit., 43.

⁴¹ Već u »Radu« 36, 156.

⁴² Stipišić-Šamšalović spomenuli su (CD I, str. 76, bilj. 1) mišljenje Prage da je našao neki prijepis ove isprave iz XIII. stoljeća iz kojeg da se vidi da S. treba čitati kao »Suinimir«, a ne Stephanus kao što to čine svi izdavači počevši od Lucija. Naime, u svom radu *La Chiesa di Roma e i Croati*, G. Praga piše da je on u posjedu jedne kopije iz XIII. stoljeća i nastavlja: *o meglio la prima fattura, poichè trattasi di una tarda compilazione in base a note annalistiche cronologicamente discordanti conservate nel monastero di San Grisogono*. Po Pragi se iz te kopije može *ricavare che la sigla S. completata dal Lucio, Stephanus banus, va letta invece Suinimir banus*. Kako je riječ o darovanju crkve, po Pragi se može s dobrim razlozima pretpostaviti da je isprava sastavljena malo prije izbora Zvonimira za kralja, vjerojatno u 1075. ili 1076. g. (str. 198). Stipišić i Šamšalović ocjenjuju ovako te Pragine tvrdnje: »Ta njegova tvrdnja nije jasna, tim više što se ne govori gdje se taj prijepis nalazi. S njegovim mišljenjem teško je uskladiti historijske podatke samog dokumenta.« Naime, Pragin rad pisan je 1942. i trebao je dokazati sudbinsku povezanost Rima s Hrvatima i u isto doba vrlo nisku hrvatsku kulturnu razinu kojoj je uvijek bilo potrebno da je oplodi »rimska ideja«. Praga je sebi dopustio mnogu »*licentia politica*« u tom svom radu koji je i inače politički intoniran. On kaže da u Hrvatskoj nakon pape Ivana VIII, zbog gubitka kontakta s Rimom *si imbarbariscono i costumi, scade la dottrina, si perdono le forme artistiche (...) e il dotto clero latino lascia il posto ad oscuri preti slavi*. Doduše Praga priznaje da u to vrijeme *anche Roma è malata e quando Roma è malata tutto il mondo soffre (!)*. Praga tvrdi dalje da od kraja IX. do sredine XI. stoljeća *non si hanno notizie di una vita religiosa tra i Croati, non ci sono tramandati nomi nè di vescovi nè di abati nè di altre persone ecclesiastiche*. Zapravo njega smeta u ispravi spomenuti *Marco episcopus Croatiaensis* i zato ga prebacuje iz 1042. u 1075/76. Zato mu i S. mora biti *Suinimir*, a ne *Stephanus*. Ali nema sumnje da on ne spominje nikakvu novu kopiju koja ne bi već otprije bila poznata. On jednostavno misli na onu ispravu čija nam je fotografija poznata iz njegova rada iz 1929. i proizvoljno tvrdi da se iz te kopije može zaključiti da S. znači »*Suinimir banus*«.

⁴³ CD I, 75.

⁴⁴ Loc. cit.

XXVI. Ali još uvijek ostaju čudnim »*intrante anni*« i »*incipiente anno decimo*«. »*Intrante anni*« trebalo bi dakako ispraviti u *intrante anno*, ali nevolja je u tome što je Konstantin Monomah stupio na prijestolje 12. VI, a ne početkom godine! A »*incipiente anno decimo*« je pogotovo nejasno. Po Farlatiu bi se to odnosilo na početak desete godine vladanja Konstantina Monomaha, ali bi u tom slučaju ipak trebalo očekivati da su ta dva podatka (car i deseta godina njegova vladanja) povezana, a ne da je jedan na početku datacije, a drugi na svršetku. Ali to nije sve. Datacija ne dolazi odmah nakon invokacije, već tek nakon riječi: »*Ego S. banus fabricauī istam ecclesiam ad honorem sancti Nicolay confessoris Christi et sancti Petri apostoli et sancti Stephani pontificis et beati Dimistri martiris et magni Ghrisogoni martiris nec non dei genitricis Marie adque omnium sanctorum Christi; cum coniuge mea Maria fabricauī eam.*« Poslije toga slijedi dio datacije: »*Sub temporibus domino Constantino Monomacho.*« Tekst se vraća nakon toga na bana: »*Ego denique S. b. et imperialis protospatario compleui hec omnia*«⁴⁵ i tek sada dolazi ostatak datacije s 1018. godinom (!) 22. indikcijom (!) i sa započtom desetom godinom (?).

Ali ne samo datacija nego i mnogi ostali dijelovi teksta ne zadovoljavaju. Neobično je da se ne zna ime darovatelja, pogotovu ako uzmemo u obzir da nije spomenuto ni mjesto gdje je darovana crkva sagrađena, ne vidi se u čiju korist prekršitelj određaba iz isprave uplaćuje kaznu od 30 libara, nije spomenut pisar isprave, a umjesto osoba koje se u dalmatinskim ispravama spominju kao prisutne prilikom ispostavljanja isprave na kraju teksta napisana je neobična klauzula po kojoj *ego Marco, indigo (!) episcopus Chroatensis collaudo, confirmo, corroboro atque concedo*«.

Ukratko, sadržaj i oblik isprave toliko su neobični da je teško povjerovati da je »original« uopće postojao i da je »po svojoj prilici davno nestao«.⁴⁶ Nijedan prepisivač nije mogao tako nemarno prepisivati da bi stvorio takvu zbrku rečenica koje neposredno slijede invokaciju, a osobito nevjerovatnu zbrku u dataciji. A još je manje zamisliv original koji bi izgledao bar približno kao sačuvani tekst — ako dopustimo da bi prepisivač doista ponešto iskrivio ili preskočio. Ali, nije moguće prihvatiti ni tezu da je riječ o krivotvorini iz, recimo, XIII. stoljeća jer se krivotvorina sastavlja da bi poslužila nekoj razumnoj svrsi, u prvom redu dokazivanju na sudu, npr. da darovane nekretnine ne pripadaju nekom tužitelju nego samostanu. Sudu bi bilo dovoljno da baci najpovršniji pogled na ispravu u kojoj se govori o 22. indikciji da izgubi svako povjerenje ne samo u ispravu, nego uopće u sve ono što tuženi iznosi u svoju obranu, jer tko će povjerovati onom koji se služi takvom ispravom. Sve je to vrlo dobro uvidio Praga, koji je zbog toga utvrdio da je sastavljač imao pred sobom podatke iz samostanskih analističkih bilježaka i na osnovi njih sastavio prvu verziju (*la prima fattura*) isprave, koja je valjda u konačnom tekstu trebala izgledati mnogo bolje i prihvatljivije. Drugim riječima, po Pragi nije uopće postojala originalna isprava, već

⁴⁵ Na fotografiji u Prage, op. cit. (Tav. IV) vidi se da u ispravi na tom mjestu stoji »S. b.« a ne »S. banus« (CD I, 75).

⁴⁶ CD I, 75.

je samostanski skriptorij počeo s radom na krivotvorini, ali posao nije dovršio, a do nas je došao samo prvi vrlo slabi pokušaj. Međutim čini nam se da ni ta Pragina teza nije prihvatljiva. Čak ni početnik samostanskog skriptorija ne bi »uspio« sastaviti takav posve neobičan tekst, a da i ne spominjemo očitu okolnost da se početnicima ne daje na izradu krivotvorenje isprava jer bi to bio čisti gubitak vremena skopčan s troškovima izrade takve isprave. Ali — do nas je ipak došla kompletna isprava širine 32,7 cm i visine 21,8 cm napisana razmjerno lijepom beneventanom. Tekst djeluje čak vrlo uredno, a točke između pojedinih sintagma upozoravaju na to koje riječi idu zajedno, što je osobito važno pri datiranju gdje napisani tekst izgleda ovako:

»(...) octabodecimo · indictione uicesima secunda · incipiente anno decimo · «,

dakle pisac želi upozoriti čitatelja da se brojka 22 odnosi upravo na indikciju. Svih 16 redaka teksta napisano je u jednakim razmacima, koji su bez poteškoća omogućili umetanje između 10. i 12. retka prilično dugog dijela rečenice koji djeluje kao da je pri pisanju ispušten pa ga je zato pisar dodao, ali tako da se vidi da je riječ o umetku, ne samo zato što je razmak između 10. i 11. retka približno jednako širok kao onaj između 9. i 10. nego i zato što taj dodatak počinje 3 cm unutar, a završava 2,5 cm prije kraja ostalih redaka. U tom je dodatku ubacio pisar podatak o darovanju 20 kobila, 2 konja, 30 krava, 4000 ovaca i 35 svinja. Ako original nije postojao — a uvjereni smo da nije —, onda se postavlja dodatno pitanje čemu je sastavljač isprave tako uredno dodavao vijest o darovanju tolikog broja krupne i sitne stoke, kad je od darovanja učinjenog sredinom XI. stoljeća prošlo sigurno stotinu i više godina. Ta pred sudom, za koji se konačno takve isprave i rade, to neće imati ama baš nikakve važnosti jer je nezamisliv spor o manama na darovanoj stoci, o evikciji, o eventualno neučinjenoj tradiciji itd. itd. Sve okolnosti i činjenice što smo ih naveli upućuju na to da je isprava trebala služiti u skriptoriju u pedagoške svrhe. Zato je tako razmjerno vrlo uredno napisana — pisar je nastavnik; zato sadrži toliki broj podataka koji su međusobno neusklađeni (1018. i Konstantin Monomah) ili nemogućći (22. indikcija); zato ona ima tako krajnje neuredan i nezadovoljavajući početak i kraj; nastavnik je trebao na primjeru pokazati što ne valja. Ali, upravo to što je riječ o školskom tekstu govori u prilog da osnovni podaci nisu izmišljeni. Naime, učenik je dobivao zadatak da usporedi analističke podatke iz samostanskih knjiga i da napiše točan tekst. Učenik je imao u ispravi koja mu je predočena putokaz u podatku o caru Konstantinu. Učenik se morao potruditi da iz analističkih podataka samostanskih knjiga složi protokol, dispoziciju i eshatokol na pravilan način i da iz tih knjiga i svoga općeg znanja utvrdi točniju godinu, točniju indikciju itd. Zato je naše mišljenje da su osnovni podaci o banu darovatelju, o Konstantinu Monomahu i o sadržaju darovanja točni jer inače učenik ne bi u samostanskim knjigama mogao naći odgovarajući tekst i sastaviti ispravniju ispravu. Usto, isprava poučava učenika kako se pravilno pišu sintagme i odvajaju točkama, koliki mora da je razmak među redovima, kako se dodaje ispušteni tekst itd.

Da vidimo sada da li su osnovni podaci isprave-školskog zadatka usklađeni s povijesnom situacijom početkom četrdesetih godina XI. stoljeća.

Prema Kekaumenovom izvještaju o Dobronji proizlazi da je Bizant uspio zavladatai njegovom zemljom u doba cara Mihajla Paflagonca, dakle prije 1041. godine. Posve je jasno da Bizant nije mogao vladati Hrvatskom bez jake podrške domaćih hrvatskih snaga. Bizant je bio čak i u vlastitoj provinciji, bizantskoj Dalmaciji, prinuđen povjeriti položaj provincijskog namjesnika, koji je ujedno nosio i titulu carskoga protospatara, zadarskog gradonačelniku, prioru, o čemu postoji vijest iz 1036. godine gdje se govori o *Gregorio, protospataro et stratico universę Dalmatię*⁴⁷ koji je te iste godine po drugoj ispravi *prior et protospatarus*.⁴⁸ Međutim, u ispravi bana S. koju smo upravo analizirali ban se naziva ovako: *Ego S. b. (tj. banus) et imperialis protospataro*, što znači da je ban S. u svakom slučaju povoljno prihvaćen od Bizanta a njegovo darovanje samostanu Sv. Krševana još više pojačava dojam vrlo bliskih veza bana S. i Zadra u kojem se više ne spominje čak ni zadarski prior kao provincijski namjesnik. Očito je da je ban S. bio cijenjena ličnost u bizantskoj Dalmaciji. Kako je ban tipično hrvatska titula, a za biskupa Marka se čak izričito kaže da je *episcopus Chroatensis*, proizlazi da je hrvatski visoki funkcionar ujedno u najmanju ruku utjecajna ličnost u bizantskoj provinciji. Da se on doista osjeća predstavnikom bizantske vlasti, vidi se još i po tome što on u dataciji spominje samo bizantskog cara, a ne i hrvatskog kralja. A ipak je on s druge strane ujedno i hrvatski ban — ali ne kralj! — i uz njega se nalazi *episcopus Chroatensis* — a ne zadarski biskup ili bilo koji drugi crkveni dostojanstvenik bizantske Dalmacije. I tako imamo prilično jasnu sliku o političkoj situaciji u Hrvatskoj: Bizant je uz pomoć bana S. udaljio Dobronju i priznao banu S. vlast u Hrvatskoj i ujedno znatan utjecaj u Dalmaciji, i to oboje pod bizantskim vrhovništvom. Položaj je bana S. očito dvosmislen. On se oslanja i na hrvatske i na bizantske snage. U Bizantu se dakako podvlačio element bizantskog vrhovništva i zato je Kekaumen tvrdio da su se Bizantinci lako dokopali Dobronjine zemlje, tj. Hrvatske. Ali, ako Bizant nije mogao tridesetih godina XI. stoljeća vladati Dalmacijom drukčije nego preko zadarskog priora, onda je još mnogo manje vjerojatno da je došlo do bitnog proširenja bizantske vlasti na hrvatske krajeve. S druge strane, utjecaj bana S. na prilike u bizantskoj Dalmaciji bio je još više nesiguran, jer čak ni u Zadru hrvatski ban nije mogao očekivati što drugo nego iskazivanje dužnog poštovanja prema njemu koje je bilo upravo onoliko jako i trajno koliko je ban bio spreman ispunjavati bizantske želje i planove. Zato je očito moralo ubrzo nestati takve vrste simbioze hrvatske i bizantske Dalmacije. Već 1. IX. 1044. u Dauzetinoj oporuci — diplomatski nepouzdanom, ali sadržajno u biti posve prihvatljivoj — spominju se car Konstantin, zadarski biskup Petar i zadarski prior Andrea, a među svjedocima *trun* (= *tribunos*)⁴⁹ Pavao i *comerziarius* Majo, dok nema ni riječi

⁴⁷ Loc. cit., 69.

⁴⁸ Loc. cit., 71.

⁴⁹ Podrobnosti u Margetić, Creske općine, cit., 65 i d. Vidi i L. Margetić, Tribuni u srednjovjekovnim dalmatinskim gradskim općinama, »ZRVI« XVI, 1975, 25—53, osobito 32—38.

o nekom carskom protospataru ni o strategu Dalmacije, a dakako ni o nekom hrvatskom funkcionaru. Zadar je u to vrijeme posve samostalan i priznaje samo posve formalno bizantsko vrhovništvo, a to vrijedi još i više i za neke druge dalmatinske gradove. Tako 1040. datacija isprave u Splitu glasi: *Regnante (...) Michahelo, magno imperatore, residente (...) Lampredius archiepiscopus una cum Nikiforo priore*.⁵⁰

Pritom se otvara pitanje na koje je vrlo teško odgovoriti zbog nedostatka izravnih vijesti, tko je taj tajanstveni ban S. Iz svih okolnosti što smo ih iznijeli, ne bi bilo nemoguće da se radilo upravo o sinu Krešimira III, Stjepanu. Prije svega, ustanovili smo da je između Dobronje i Bizanta moralo vladati duboko nepovjerenje, jer je Dobronja prema našoj tezi srušio probizantsku stariju granu Trpimirovića u koju je već po tradiciji Bizant imao veće povjerenje. Moglo bi biti da je Stjepan za bizantsku pomoć pri rušenju nepouzdanog Dobronje priznao bizantsku vlast nad Hrvatskom i barem privremeno odustao od naslova kralja Hrvatske i dobio bizantsku titulu a svoj legitimitet unutar hrvatskog društva zahvaljivao okolnosti da je sin Krešimira III i ujedno ga isticao najvišom titulom koju je u Hrvatskoj mogao nositi, ako nije htio i nije smio uzeti titulu kralja. Već smo istakli da je takav dvosmisleni položaj mogao trajati samo razmjerno kratko vrijeme. Još nešto govori u prilog tezi da je ban S. budući hrvatski kralj Stjepan. Naime ne izgleda vjerojatnim da bi visoka bizantska funkcija *imperialis protospatarius* bila povjerena nekom drugom u Hrvatskoj, a ne upravo najvišoj hrvatskoj vlasti, slično uostalom kao i u Mlecima gdje je mletački dužd bio nosiocem najodličnijih bizantskih titula. Kako su usto bizantske titule još uvijek bile povezane s isplatom ne baš zanemarivih novčanih prinadležnosti, one su očito morale pripasti najmoćnijoj osobi u državi. U svakom slučaju izvanredno je indikativno da isprava koju analiziramo ne spominje hrvatskog kralja, već samo navodi da se isprava piše »u vrijeme cara Konstantina Monomaha«, kao i to da je *episcopus Chroatensis* spomenut u ispravi, u pravilu stalan pratilac hrvatskog kralja. Uostalom i Toma Arcidakon kaže da »*voluerunt etiam Chroatorum reges quasi specialem habere pontificem (...) quia regalis erat episcopus et regis curiam sequebatur eratque unus ex principibus aule*.⁵¹ Ako se dakle uz bana S. pojavljuje pratilac hrvatskih vladara, hrvatski biskup, onda izgleda vjerojatnim da je ban S. bio neko vrijeme najviši hrvatski državni organ. Zato nam se čini mnogo manje vjerojatnom mogućnost da je ban S. bio onaj ban *Stephanus Praska* kojeg spominje Petar Krešimir u svojoj upravo navedenoj ispravi, kao što to misli Šišić.⁵²

Možda bi se moglo ići i još jedan korak dalje. Mogla bi se, možda, postaviti hipoteza da je ban S. bio ne samo ugledna ličnost u bizantskoj Dalmaciji, nego čak i namjesnik provincije Dalmacije. U vrijeme bana S. ne spominju se više zadarski priori na toj dužnosti, koja u svakom slučaju nije davala svome nosiocu velike ovlasti i bila u biti samo još jedna počasna titula.

⁵⁰ CD I, 73 (doduše prije 1041. god.).

⁵¹ Rački, Thomas, cit., 45.

⁵² Šišić, Povijest, cit., 492.

Razmotrimo položaj Osora u svjetlu te hipoteze. Već smo spomenuli da je prema pouzdanoj suvremenoj vijesti Petra Damiania Osor pripadao početkom četrdesetih godina hrvatskom kraljevstvu i pokušali objasniti razloge zbog čega je došlo do prestanka mletačke vlasti na tom području. Ako podatak o Osoru kao dijelu hrvatskog kraljevstva povežemo s političkim prilikama u isto doba u Hrvatskoj i Dalmaciji, kakve se ocrtavaju na osnovi analize Kekaumenovih vijesti o zatvaranju hrvatskog vladara Dobronje i o bizantskoj prevlasti u Hrvatskoj i pretpostavimo da je ban S. bio ujedno i namjesnikom u bizantskoj provinciji Dalmaciji, proizlazilo bi da je u to vrijeme (početak četrdesetih godina XI. stoljeća) Bizant imao formalno vrhovništvo nad kvarnerskim otocima i da ga je »ostvarivao« preko hrvatskog bana kao bizantskog namjesnika slično kao što ga je »ostvarivao« prije toga preko zadarskog priora. Iz toga bi onda slijedilo da je već u to doba čak i Bizant dopuštao usku povezanost Hrvatske i Dalmacije koja nalazi svoju potvrdu u vijesti Pietra Damiania. Ali, kao što se 1018. godine mletačka vlast nad gradovima na kvarnerskim otocima sastojala u biti samo u tome da su oni priznavali dužda kao seniora i plaćali mu u znak priznanja njegove kvazifeudalne vlasti određeni tribut ali inače bili praktički posve samostalni, tako su i bizantska vlast i pretpostavljena i izvedena iz nje vlast hrvatskog bana S. bez sumnje gradovima na kvarnerskim otocima ostavljali vrlo široku samostalnost. Na ovaj način vijesti o položaju bana S. u Dalmaciji i o Osoru kao dijelu hrvatskog kraljevstva čine se prihvatljivo povezanim i obavještavaju nas o jednom pokušaju povezivanja Hrvatske i Dalmacije pod okriljem Bizanta. Nažalost, nepouzdanost vijesti iz isprave bana S. ne dopušta mnogo više od postavljanja hipoteze koju smo iznijeli. Ali moramo priznati da ne vidimo drugu koja bi bila prihvatljivija. Položaj bana S. u Hrvatskoj i Dalmaciji nazvali smo u odnosu na Bizant dvosmislenim, a iz upravo navedenih razloga takav je još i više bio položaj gradova na kvarnerskim otocima i prema Bizantu i prema Hrvatskoj.

6. O nekim vijestima o Krešimiru IV

Ne znamo kada je i kako Hrvatskom zavladao Trpimirović Stjepan kao kralj. Isto tako ne može se iz vrela što stoje na raspolaganju utvrditi kada je Stjepana naslijedio njegov sin Petar Krešimir IV. Ipak, po svemu se čini da je na Osoru došlo do nekih bitnih promjena u odnosu na prethodno razdoblje. I Bizant i Hrvatska vjerojatno su sačuvali svoje više-manje formalno vrhovništvo nad Osorom, ako je dopušteno suditi na osnovi njihovog odnosa prema Rabu. Naime, ne baš pouzdana isprava⁵³ datirana s 1060. i s 13. indikcijom što ju je izdao rapski biskup Drago pisana je »u vrijeme kada je u carstvu vlast imao gospodar Komnen, a Petar upravljao kraljevstvom Hrvatske i Dalmacije (*Croatie Dalmatieuque regnum*)«. Trinaesta indikcija odnosi se na vrijeme od 1. IX. 1059. do 31. VIII. 1060, a godina 1060. od utjelovljenja Isusa Krista po firentinskom računu trajala je od 25. III. 1060. do 24.

⁵³ CD I, 85—87.

III. 1061. što znači da se isprava odnosi na vrijeme od 25. III. do 31. VIII. 1060. Ako pak uzmemo da je isprava pisana *more veneto*, tj. da je formula *ab incarnatione* primijenjena na mletački početak godine (1. III), onda bi se isprava odnosila na vrijeme od 1. III. do 31. VIII. 1060.

Međutim, car Izak Komnen umro je 22. XI. 1059. U literaturi se uglavnom prihvaća mišljenje Kukuljevića da je isprava datirana s imenom cara Izaka zato što vijest o njegovoj smrti još nije došla do Raba. U toj ispravi najprije *nos omnes acole Arbiane civitatis* odlučuju osnovati samostan Sv. Petra. Nakon toga preuzima riječ *ego episcopus Drago* koji zajedno s klerom i narodom daruje opatu Falkonu crkvu, *que est hedificata in nomine beati Petri* i crkvu Sv. Ciprijana, oboje zajedno sa zemljištem koje im pripada uz naznake međa. Osim toga daruje se i pravo ribolova u zaljevima uz te dvije crkve. »Sada pak (*nunc autem*)«, nastavlja biskup Drago, odobrava se opatu Falkonu da sagradi samostan, koji će živjeti po benediktinskoj reguli. Prekršitelju toga privilegija prijeti se kaznom od 100 libra zlata, s time da se opatu odobrava da već nakon jednog neuspjelog javnog upozorenja pred biskupom, gradskim načelnikom (priorom) i narodom može tražiti zadovoljštinu pred kraljem (*eundi ad regem*). Slijedi nalog da se privilegij pismeno utvrdi u korist Falkona i njegovih nasljednika i klauzula *actuma: actum in urbe Arbensi*. Dodatno se naglašava da je *hereditas sancti Cypriani* zajednička (*comunis*) sa Svetim Petrom i pridodaje duhovna sankcija: prokletstvo onima koji bi se usprotivili tom privilegiju, a onaj koji bi ga branio »neka s pravednima čuje onaj najslađi glas: dođite, blagoslovljeni«. Isprava završava stavljanjem znakova crkvenih osoba na čelu s biskupom i svjetovnih na čelu s priorom. Nakon te isprave slijedi u kodeksu *Documenta diocesis Arbensis* klauzula kojom *ego Cressimirus rex eandem collaudationem et confirmationem corrobore* s neobičnim dodatkom: *Et si aliquis instinctu diaboli compulsus hanc corroborationem nostram dirumpere temptauerit, conuenit sibi fortior nobis etiam et amicitiam nostram spernere* i s datacijom koroboracije (16. V. 1070).⁵⁴ Svečani izvještajući knjiški stil, razmjerno dobra latinština i poneke neobičnosti u ispravi mogu se vrlo dobro objasniti dodatkom biskupa Stjepana (po Farlatiu sredina XIII. stoljeća) koji kaže da je vidio ispravu i na njoj pečat biskupa Draga, dodao svoj pečat i dao nalog *eandem donationem redigi in publicum instrumentum*. Nema dakle zapreke da ne poklonimo vjeru osnovnim podacima isprave jer se neobičnosti objašnjavaju njezinom naknadnom notarskom preradom. Isprava nas obavještava o tome da je na Rabu 1060. godine još uvijek priznavano bizantsko i hrvatsko vrhovništvo, kao i da je rapska gradska općina bila u visokom stupnju autonomna, ali s druge strane, da je hrvatska vlast nad Rabom 1060. bila ipak nešto više od pukog formalnog vrhovništva vidi se po tome što je u ispravi hrvatskom kralju izričito rezervirano pravo suđenja u drugom stupnju. Međutim, u ispravi se, čini se, pojavljuje još jedan faktor. Smatramo da se samostan ne podiže bez razloga upravo u čast Svetoga Petra, za kojega isprava ističe da je princeps apostolorum. U 1060. godini u jeku je snažna reformna struja u katoličkoj

⁵⁴ Ibid., 114—115.

crkvi koja je s papom Nikolom II (24. I. 1059—17. VII. 1061) ne samo ojačala crkvenu samostalnost u odnosu na pretenzije njemačkog carskog dvora osobito s Lateranskim koncilom, nego i krenula u političku ofenzivu i primila 1059. godine vazalnu zakletvu Roberta Guiscarda, normanskog vojvode Apulije i Kalabrije i Rikarda od Averse, kneza Kapue i zauzvrat im predala u leno područja koja su osvojili. Dalekosežni planovi rimske kurije nisu mimoišli ni Hrvatsku i Dalmaciju pa je osnivanje samostana Sv. Petra na Rabu očito jedan od poteza jačanja prisutnosti papinstva u izravnoj suprotnosti prema Bizantu. Druga okolnost je također značajna. Naime, upada u oči da je kralj Krešimir tek nakon punih deset godina potvrdio odluku rapskih vlasti o osnivanju samostana Sv. Petra.

Ovdje ne možemo ući u detaljniju analizu Krešimirove politike šezdesetih godina XI. stoljeća. Nju smo, uostalom, detaljno obradili u drugim našim radovima.⁵⁵ Ovdje je dovoljno upozoriti na to da je papinstvo u to doba u Dalmaciji u snažnoj ofenzivi koja se može dokazati događajima u Splitu i Krku, a i u Osoru. Pod vodstvom papinih legata Majnarda, Teuza i Ivana donose se u Splitu zaključci o provođenju odluka Lateranskog sinoda iz 1059, a osorski se biskup Lovro bira za splitskog nadbiskupa i oko godinu dana kasnije ustoličuje na nadbiskupa. Iz toga se može sa sigurnošću zaključiti da je već prije tih događaja u Osoru došlo do jačanja pozicija papinstva. Naime, na to upućuje činjenica da je energični reformski splitski nadbiskup Lovro došao upravo iz Osora.⁵⁶ U isto vrijeme dolazi i do borbi na Krku u kojima pobjeđuje reformna strana, koja hvata protureformnog svećenika Ulfa. Međutim, Bizant se nije lako predavao. Pokušali smo detaljnim analizama dokazati da se napad na Zadar mletačkog dužda Dominika Contarena nije odigrao 1050. godine, kako se to inače često tvrdi, nego 1062. i da je taj napad uslijedio po bizantskoj narudžbi i u bizantskom interesu.⁵⁷ Sa svoje strane Krešimir je dao podršku papinskoj inicijativi i bio za to nagrađen time što mu je papa priznao vlast nad Dalmacijom *ex parte sancti Petri apostoli* pa se Krešimir od ranih šezdesetih godina naziva *rex Croatiae et Dalmatiae* (i slično) i čak ostvaruje svoju izravnu vlast nad otokom Krkom. Vijest da je papa priznao Krešimira vladarom *ex parte sancti Petri* ima isto ono značenje koje ima analogno istodobno stupanje Roberta Guiscarda i Rikarda od Averse u vazalni odnos prema papi i nešto kasnije stupanje u vazalni odnos francuskih plemića kojima je Grgur VII odobrio osvajanje nekih krajeva u Španjolskoj *a parte sancti Petri* itd. Svjetovni vladari bili su zadovoljni da

⁵⁵ Vidi npr. L. Margetić, Odnosi Petra Krešimira i pape prema Korčulanskom kodeksu, »Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku« LXXIV, Split 1980, 219—238; isti, Uzmak Bizanta na Krku sredinom XI stoljeća »ZPFR« 4, 1983, 79—96; isti, Međunarodni položaj Hrvatske oko 1075. godine (Petar Krešimir i Amico), ZPFR 6, 1985, 97 i d.; isti, Pozadina prvoga ugarskog napada na Rab (1071), »Historijski zbornik« XL, 1987, 75—119.

⁵⁶ CD I, 100. Vidi Margetić, Uzmak, cit., 81 i d. s diskusijom.

⁵⁷ Podrobnosti u Margetić, Vjerdostojnost, cit., 123—134; L. Margetić, Venezia, Bisanzio e l'occupazione di Zara nel 1060, »Studi veneziani« N.S. IV (1980), 1981, 279—290.

su za svoja osvajanja dobili od pape međunarodno pravno priznati legitimitet, a papa je smatrao da je osigurao papinsku premoć primanjem u vazalni položaj tolikih vladara. Do razočaranja i ohlađenja odnosa između pape i njegovih vazala došlo je vrlo brzo. Osobito je žestok bio sukob »vazala« Roberta Guiscarda koji je svršio kobno za papu. Krešimir je bio mnogo slabiji od Roberta i usto se našao priklješten između dvije velesile, papinstva i Bizanta i morao se prilagoditi onoj velesili koja je u određenom trenutku bila jača na hrvatsko-dalmatinskom području. To je od sredine šezdesetih godina bio Bizant. Bizant je uz pomoć Mletaka držao Zadar. Usto se Krešimir morao osjećati povrijeđenim posve samostalnim nastupom crkvenih reformatorskih krugova, osobito u Splitu, o čemu rječito svjedoči isprava nadbiskupa Lovre iz prosinca 1068. u kojoj on samo »iz pristojnosti« spominje u dataciji Krešimira, kralja Hrvata i Dalmatinaca, ali se inače u svemu ponaša posve nezavisno te zajedno s organima splitske gradske uprave donosi značajne odluke o osnivanju samostana benediktinka i dodjeli zemljišta, poreznim olakšicama itd.⁵⁸ A Krešimir? On približno u isto vrijeme boravi u Ninu i daruje zadarskom samostanu Sv. Krševana otok Maun — ali se u njegovoj pratnji nalazi i *Leo imperialis protospatarius ac totius Dalmacie catapanus*,⁵⁹ ista ličnost koja se 1067. pojavljuje u ispravi iz 1067. Bez obzira na mnoge primjedbe koje se mogu uputiti vjerodostojnosti tih isprava u obliku u kojem su došle do nas, nema razloga sumnjati u osnovne podatke. Iz njih proizlazi da je Bizant 1067. do 1069. čvrsto držao u svojim rukama Zadar, i to čak uz pomoć određenog kontingenta vojske, na što upućuje Leova titula *catapanus*. Bizantski namjesnik provincije Dalmacije sigurno je sa svojom vojskom djelovao vrlo uvjerljivo na Krešimira koji je i inače od pape vjerojatno očekivao mnogo više nego što je dobio.

Ali ta se ponovna kratkotrajna veza s Bizantom — bila dobrovoljna ili ne — pokazala za Krešimira kobnom. Bizant je još 1025. bio daleko najmoćnija država u širem području Sredozemnog mora, ali je u idućim desetljećima postepeno naočigled slabio. Možda već od 1069. dalje pripremao se sa svih strana na Bizant strahovit napad koji je — vrlo vjerojatno sinkroniziran — kulminirao 1071. Smatramo da ne može biti slučaj da je Robert Guiscard konačno osvojio Bari 16. travnja 1071, da je 19. kolovoza 1071. sultan Seldžučkih Turaka Alp-Arslan pobijedio bizantsku armiju kod Nancikerta i da je prema našim analizama⁶⁰ do ugarskog napada na Hrvatsku i Dalmaciju o kojem postoje vijesti sačuvane u prvom čudu Sv. Krištofora i u Bečkoj ilustriranoj kronici došlo u ožujku 1071. Nema sumnje da je Bizant bio itekako svjestan golemih opasnosti što ga okružuju i da je pokušao parirati kako je najbolje mogao. Ovdje nas zanima, dakako, samo odnos Bizanta prema Hrvatskoj, Krešimiru i Dalmaciji. Kako se bizantski katapan u Dalmaciji spominje zadnji put 1069, razumno je pretpostaviti da je Bizant povukao svoje vojne jedinice iz Dalmacije vrlo brzo nakon

⁵⁸ CD I, 109—112.

⁵⁹ Op. cit., 112—114.

⁶⁰ Podrobnosti i diskusija u Margetić, Pozadina, cit., 85—93 i 110 i d.

toga i prepustio naše krajeve i Krešimira svojoj sudbini. Iz mršavih vrela koja nam stoje na raspolaganju vidi se da se Krešimir ipak nekako uspio održati na prijestolju razmjerno dosta vremena nakon što se Bizant povukao iz Dalmacije. Ako je točna naša pretpostavka da je samostan Sv. Petra osnovan 1060. godine kao jedno od papinih uporišta na Kvarneru, na što bi svakako upućivalo vrijeme njegova osnutka i ime samostana, a možda i ime opata Falkona, onda bi Krešimirova potvrda osnivanja 16. V. 1070. uvjerljivo govorila u prilog tezi da se Krešimir nakon povlačenja bizantske vojne sile iz Dalmacije ponovno pokušao približiti papi. Ali, sve je bilo uzalud. Papa se već povezao s ugarskim dvorom i u njemu našao novoga, mnogo jačeg saveznika, a rodbinske veze Zvonimira, najvjerojatnije također člana dinastije Trpimirovića, osiguravale su papinsko-ugarskoj koaliciji čvrsto uporište i u Hrvatskoj. I prema našim analizama⁶¹ proizlazi da je nakon ugarskog napada na Hrvatsku i Dalmaciju Zvonimir nametnut Krešimiru kao ban. Zato dvije isprave datirane s godinom 1070. i devetom indikcijom⁶² treba po našem mišljenju vremenski smjestiti u ožujak 1071, jer to odgovara i godini 1070. koja je u tim ispravama dana prema stilu *ab incarnatione*, dakle traje do 24. III. 1071, i devetoj indikciji, koja počinje 1. IX. 1070. Te su isprave izdane u Zadru i zato su zbog tradicije datirane još po bizantskom caru, kao uostalom i još neke zadarske isprave⁶³ iz tog vremena, koje ne spominju Zvonimira pa ih treba datirati prije ožujka 1071,⁶⁴ ali zbog devete indikcije svakako poslije 1. IX. 1070. A vrlo je značajno da je isprava od 8. srpnja 1071.⁶⁵ kojom Krešimir utvrđuje područje rapske biskupije već datirana — *tempore domini Alexandri pape urbis Roma!* Ta datacija na više nego zadovoljavajući način potvrđuje naše kronološke analize. Iz nje se vidi da je Krešimir povukao konzekvencije iz pobjede papinsko-ugarske koalicije i priznao papinu vlast nad Hrvatskom i Dalmacijom. U vrijeme svojeg prvog savezništva s papom, početkom šezdesetih godina, isprava iz veljače 1060,⁶⁶ u korist samostana Sv. Ivana u Biogradu nije datirana ni po bizantskom caru ni, dakako, po papi, nego po samom Krešimiru: *regnante Cresimero, rege Chroatorum et Dalmaciorum*. U ispravi Krešimir naglašava da ju je izdao *coram apocrisario sancte Romane ecclesie uenerabili abbate Mainardo, misso a Nicolao, sanctissimo papa*,⁶⁷ dakle, oda je veliku počast i duboko poštovanje prema papi i njegovu legatu — ali isprava ipak nije datirana po papi. U ispravi pak iz sredine šezdesetih godina⁶⁸ Krešimirova isprava datirana je opet s bizantskim carevima, da bi

⁶¹ Op. cit., 80 i dr., 101 i d.

⁶² CD I, 115—116, 121.

⁶³ Op. cit., 116—119, 119—120.

⁶⁴ Prema tome izlazi da bi trebalo redosljed po kojem je Rački porcdao isprave br. 60—63 (a po njemu Stipišić-Samšalović br. 84—88) promijeniti tako da bi ispravu br. 60 (Stipišić-Samšalović br. 84) trebalo pomaknuti ispred isprave broj 63 (Stipišić-Samšalović br. 88).

⁶⁵ CD I, 123—124.

⁶⁶ Op. cit., 88—89.

⁶⁷ Op. cit., 89—93.

⁶⁸ Op. cit., 102 (iz 1066. god.).

1071. došlo do značajnog preokreta koji smo upravo spomenuli. Usput budi rečeno datiranje po papi isprave od 8. srpnja 1071. dokaz je kako se ta inače nevjerodostojna isprava ipak temelji na nekim uvjerljivim starijim vrelima i da njezine podatke, osobito one iz datacije, ne treba odbacivati zbog same činjenice da je riječ o krivotvorini.⁶⁹

Krešimir se uspio nekako održati na vlasti još koju godinu, ali uz njega je još i koju godinu kasnije njegov ban Zvonimir čak i u Zadru gdje je jedno darovanje iz godine 1073. datirano: *Regnante Cresimiro Croatia, bano Suinimiro*.⁷⁰ Kako 1073. *ab incarnatione* traje od 25. III. 1073. do 24. III. 1074, to prema toj ispravi proizlazi da je Krešimir mogao biti živ još i u 1074. godini. Naša ponovna analiza raspoloživih vrela koju smo nedavno učinili dokazala je protiv Mandića da je Barada bio u pravu, tj. da je Amiko uhvatio hrvatskog kralja 1074, da je taj kralj bio Petar Krešimir i da je Zvonimir okrunjen u listopadu 1075.⁷¹ Nadalje, mislimo da ne može (više) biti sumnje da je papa u dogovoru s ugarskim dvorom vještim diplomatskim i vojnim akcijama uspio skinuti s prijestolja nepoćudnog i po njegovu mišljenju nevjernog Krešimira i u Hrvatskoj ustoličiti novog papina vazala Zvonimira.

7. Vrijeme pisanja Osorskog evanđelistara

Obratimo sada pažnju na važan dokument osorske povijesti, tzv. Osorski evanđelistar u kojem se nalazi Exultet s molitvama za bizantskog cara i njegovu vojsku te hrvatskog kralja s cjelokupnim kršćanskim narodom: *Memento etiam domine famuli tui impe(ra)toris nostri N. cum omni exercitu suo et famuli tui regi nostri cum omni populo christiano* itd.⁷²

Za njegovu dataciju odlučujuća je najava nadolazećeg Uskrsa »*mense secundo die uicesimo quarto*« i »*septuagesimam* (...) *mense duodecimo die uicesimo*«. Računanje godine na mletački način, tj. s 1. ožujkom, ne treba čuditi jer je Osor, kao što smo vidjeli, bio pod izravnom mletačkom vlašću u prvoj četvrtini XI. stoljeća i jer je njegov položaj omogućavao i nakon toga trgovačku i kulturnu penetraciju Mletaka. Kako je osorski evanđelistar nastao u XI. stoljeću, u obzir dolaze samo 1071. i 1082. kada je Uskrs pao na 24. IV. a septuagesima, tj. 9. nedjelja prije Uskrsa, u skladu s time, na dan 20. II. Dosad se mislilo da se to upućivanje na Uskrs u Osorskom

⁶⁹ Margetić, Pozadina, cit., 113.

⁷⁰ CD I, 132–133. Datacija isprave je pogrešna: god. 1052 (?), indikcija 7. (?), ali je i pokušaj ispravljanja (1072?) neprihvatljiv već i zbog abatise Agapis, da se i ne govori o tome da ban Zvonimir nije spomenut. Čudna je i datacija isprave CD I, str. 126 s datacijom 1072, ali također s pogrešnom indikcijom 7. i bez spominjanja bana Zvonimira. Obje isprave valjalo bi ponovno temeljito analizirati.

⁷¹ Podrobnosti u Margetić, op. cit., 102 i d.

⁷² Vidi A. Badurina, Osorski evanđelistar, »Arheološka istraživanja na otocima Cresu i Lošinj«, izdanje Hrvatskog arheološkog društva sv. 7, Zagreb 1982, 201–205.

evanđelistaru odnosi na 1082, ali je Badurina upozorio da bi pri utvrđivanju točne datacije trebalo uzeti u obzir i 1070, s time da je pisanje evanđelistara pomaknuo »jednu godinu prije, tj. 1070. ili 1081«. ⁷³ Smatramo da je to Badurinino zapažanje od vrlo velike važnosti. Sam Badurina je dao, ako smo ga dobro razumjeli, prednost upravo tome datiranju, jer je naglasio »da je vlast Krešimira IV u Dalmaciji prilično čvrsta«, a »da je Zvonimirova vlast na ovim otocima prilično poljuljana«. ⁷⁴ U podrobnosti nije ulazio. Mi smo pak već bili zauzeli stajalište »da je vjerojatno da je evanđelistar pisan 1071. godine i da je on doista dokazom priznanja Krešimirove vlasti na kvarnerskim otocima«. Upozorili smo na to da je »Zvonimir bio od 1075. godine papin vazal« i da zbog toga »ne izgleda nimalo vjerojatnim da bi crkvena vlast na Osoru u 1080. god. toliko inzistirala na bizantskom suverenitetu nad Osorom«. ⁷⁵ Smatramo da je tim našim prethodnim analizama potrebno dodati još ponešto.

Prije svega, za pisanje Osorskog evanđelistara ne dolazi u obzir cijela 1071. godina, nego samo siječanj i dio veljače. Ako evanđelistar najavljuje da će 20. veljače biti sedamdesetnica a 24. IV. Uskrs, onda je barem taj dio evanđelistara morao biti pisan poslije 4. travnja 1070, tj. dana kada je u 1070. pao Uskrs. Kako je Zvonimir nametnut Krešimiru u ožujku 1071, spominjanje bizantskog cara u Osorskom evanđelistaru u skladu je s datacijom drugih isprava iz 1070. godine koje spominju ne samo Krešimira nego i bizantskog cara. ⁷⁶

S druge strane, u doba Zvonimira spominjanje bizantskog cara kao vrhovnog civilnog gospodara Osora imalo bi sve karakteristike otvorenog otpora protiv pape i isto tako otvorene podrške bizantskoj vlasti koja je čak i kao puki formalni suveren prestala postojati već preko 10 godina. ⁷⁷ Uostalom i isprave iz 1076. i 1083. ⁷⁸ spominju papu Grgura VII pa dva osamljena spomena bizantskog cara u prijepisu Polikoriona samostana Sv. Ivana ⁷⁹ treba vjerojatno objasniti knjiškim reminiscencijama koje u svakom slučaju imaju posve drukčiju i mnogo manju težinu i značenje od Exulteta, koji se javno čitao u crkvi.

Sve dakle govori u prilog tezi da je Osorski evanđelistar pisan 1070. g. (možda u drugoj polovini te godine) i dovršen najkasnije početkom 1071. Nadalje, sve okolnosti govore protiv toga da bi on bio pisan 1081.

Da je tome tako, vidi se i po karakterističnom mijenjanju Exulteta grada Baria, i to upravo u 1071. godini. Naime, za tu godinu nakon žabi-lješke u kurzivnoj minuskuli u čast bizantskih vlada Exultet dodaje: *Si-*

⁷³ Op. cit., str. 203. Pogrešno Margetić, op. cit., 99 da je po Badurini Osorski evanđelistar pisan 1071. ili 1080.

⁷⁴ Badurina, loc. cit.

⁷⁵ Margetić, op. cit., 99.

⁷⁶ CD I, 116—119 i 119—120, kao i isprave sa spomenom bana Zvonimira, 115—116.

⁷⁷ Op. cit., 145—146 i 147—148.

⁷⁸ Op. cit., 181.

⁷⁹ Op. cit., 145—146 i 147—148.

*mulque lucidissimi ducis nostri domini Rubberti et domine Sikelgaite ac domini Ruggerii et cunctum exercitum eorum et omnium circumadstantium.*⁸⁰ Bilješka o bizantskim carevima zapisana je očito koncem 1070. ili posve na početku 1071, a nakon što je 16. IV. 1071. Robert Guiscard osvojio Bari, dodaje se molba da Bog zaštiti Roberta, njegovu ženu, sina i vojsku. Poznato je da je Robert ušao u Bari nakon trogodišnje opsade, ali ne nakon juriša vojske, kojim bi slomio otpor grada, nego na osnovi sporazuma s vladajućim slojem na čelu s vodećom obitelji Argira. Zato su Normani bar naoko poštivali sve gradske pravne institucije — uključujući čak i formalno, sada već posve isprazno bizantsko vrhovništvo. To je razlog zašto je Robert samo *lucidissimus* i zašto se u crkvama zazivala božja pomoć i za bizantske careve i za Roberta. Ali, kada je uskoro nestalo iluzije o bilo kakvoj mogućnosti povratka bizantskih careva, formula iz 1073. glasi: *Memorare domine famulorum tuorum ducis nosiri invictissimi Rubberti et domine Sikelgaite ac domni Roggerii cunctorumque exercituum eorum et omnium circumadstantium.*⁸¹ Robert više nije samo *lucidissimus* nego *invictissimus* — što mu uostalom priznaju i notari u protokolu isprava. Notari Apulije će u više navrata spominjati u protokolu bizantske careve, ali to ni u kojem slučaju ne znači da je došlo čak ni do formalnog priznavanja bizantskog vrhovništva nad bilo kojim gradom ili normanskim velikašem u Apuliji, već je riječ isključivo o neizravnom isticanju samostalnosti u odnosu na Roberta.⁸²

Osorski evanđelistar pisan je prije ponovnog jačanja Bizanta pod Aleksijem. U vrijeme dubokog pada bizantskog autoriteta neposredno prije Aleksija nema ni najmanjeg traga bilo kakvog utjecaja Bizanta na događaje na kvarnerskim otocima pa je i to razlog zbog kojeg izgleda vrlo malo vjerojatno, čak tako reći nezamislivo da bi u Osoru crkvenim vlastima palo na pamet da spominjanjem bizantskog cara izražavaju svoje simpatije prema njemu i da bi u vrijeme kada je Zvonimir bio vjerni vazal pape, a papa se smatrao feudalnim seniorom hrvatske države, one pokušale oponirati papi priznavajući bizantsko, a ne papino vrhovništvo nad *regnum Croatiae et Dalmatiae*, dakle i nad Osorom.

⁸⁰ Codice Diplomatico Barrese, vol. I, Bari 1897, str. 208. Problematika Exulteta grada Baria inače je vrlo kompleksna pa u nju ne možemo ovdje ulaziti.

⁸¹ Loc. cit. I u ispravama iz 1073. (str. 49—51 i 51—52) Robert se titulira na isti način iz kojeg se vidi da je te godine Robertova vlast bila u Bariu vrlo čvrsta i da su i notari i crkva bili o tome dobro obaviješteni i »poučeni«: *regnante domino Roberto invictissimo duce Italie, Calabriae atque Siciliae.*

⁸² Vidi o tome npr. L. Margetić, Događaji u Hrvatskoj i Dalmaciji (1092—1094) u svjetlu do sada neiskorištene vijesti o Rabu, »Jadranski zbornik« 12, 1982—1985, 240—242, s literaturom i diskusijom.

Riassunto

NOTE SU ALCUNE FONTI DELLA STORIA CROATA DEL SECOLO XI
(CON SPECIALE RIGUARDO A OSSERO)

L'autore analizza le notizie riguardanti Gaudenzio, vescovo di Ossoero, dalle quali risulta che intorno l'anno 1041 questa città riconosceva la sovranità dello Stato croato e collega a quest'analisi la discussione del rapporto del noto scrittore bizantino Checaumen sul toparca Dobronja (anni trenta del secolo XI). Siccome per Checaumen il titolo di toparca è riservato esclusivamente ai regnanti di terre vicine a Bisanzio e a questi collegate, e siccome parlando di Dobronja egli menziona Zara e Spalato, risulta che Dobronja era un re croato molto probabilmente appartenente al ramo secondario della famiglia reale dei Trpimir. Forse si tratta di Goislav, fratello di Cressimero III.

L'autore analizza inoltre l'iscrizione dell'arcivescovo spalatino Paolo e dimostra che nella stele eretta dall'arcivescovo si menzionano probabilmente i tumulti di Spalato causati dalla lotta contro i bogomili nella terza decade del secolo XI.

L'analisi del noto documento del bano »S.« dell'anno 1042—1044 conduce l'autore alla conclusione che questo bano era il futuro re Stefano, figlio di Cressimero III arrivato al potere con l'aiuto di Bisanzio allontanando Goislav—Dobronja. Bisanzio gli concesse una posizione influente nella Dalmazia bizantina.

Il figlio di Stefano. Pietro Cressimero IV si era temporaneamente unito al papa che gli riconosceva il potere nel regnum Croatiae et Dalmatiae, ma come suo vassallo. Il noto evangelistario di Ossoero deve essere datato con l'anno 1071. Questi ci ha conservato la notizia del riconoscimento del potere di Cressimero su Ossoero al momento del suo riavvicinamento a Bisanzio.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šaljite na adresu:

Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 50 d

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH